

VOJNO-TERITORIJALNA PODJELA I REORGANIZACIJA AUSTROUGARSKE VOJSKE 1867.–1890.

Tado ORŠOLIĆ
Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

UDK 355.6(439.5) "1867–1890"
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 2. XII. 2003.

Jedan od važnih momenata u održivosti Austro-Ugarske Monarhije ogledao se u njevoj vojnoj moći i stabilnosti. U tom pogledu odmah pri sklapanju Nagodbe 1867. između Austrije i Ugarske, doneseni su temelji na kojima će počivati cjelokupni ustroj stalne vojske u Monarhiji, ali i kasniji državni aparat Dvojne Monarhije. Glede pitanja vojnog uređenja, sam vojni vrh uzdrmane vojske Monarhije nakon teškog poraza 1866. morao je hitno mijenjati postojeće stanje i izvršiti preustroj cjelokupne vojske. U preustroju se morao uzeti u obzir što postojeći vlastiti vojni sustav, što sustav nekih europskih vojski (naročito pruski model), da bi se od postojeće tromе i neučinkovite vojske napravila funkcionalna i djelotvorna vojska. Nakon potrebne reorganizacije nova zapovjedna, administrativna i vojno-teritorijalna podjela umnogome je poboljšala način funkcioniranja austrougarske vojske. Takav način ustroja i djelovanja austrougarske vojske ostati će s manjim izmjenama sve do početka Prvog svjetskog rata, tj. do raspada Monarhije 1918. godine.

Ključne riječi: Austro-Ugarska Monarhija, vojska, ustroj, XIX. st.

Uvod

Kako bismo što bolje razumjeli ustroj europskih vojski u XIX. stoljeću, a u tom pogledu i vojske Habsburške Monarhije, ukratko ćemo reći nekoliko riječi o njihovu preustroju iz feudalne u modernu vojsku. Stajaća vojska je uglavnom funkcionirala kao plaćenička vojska koja se popunjavala sustavom vrbovanja. S obzirom na to da je takva vojska zahtijevala velik državni trošak, a brojčano nije udovoljavala potrebama nadolazećih ratova, nužno se moralo učiniti neke konkretne korake u njenom budućem ustroju. Ovdje ćemo samo spomenuti osnovne razloge koji su doveli do transformacije stajaće vojske, ili bolje rečeno, puta k transformaciji u modernu vojsku XIX. stoljeća. Tri su glavna i temeljna čimbenika koja su uvjetovala ove promjene: a) veliki troškovi koje su iziskivale stajaće plaćeničke (feudalne) vojske, b) brojčano nedovoljno jake vojske, c) europski i svjetski modernizacijsko-tehnološki napredak u prvoj polovici XIX. stoljeća.

Neke europske države (Rusija, Francuska, Austrija) već su krajem XVIII. st.

iznašle način kako da brojčano povećaju svoju vojsku, tako što su uvodile tzv. sustav popisivanja. A to je značilo da je svaka pokrajina davala određeni broj ljudi u vojsku. Ovime su dakako znatno smanjeni vojni troškovi, jer su unovačeni službovali uz minimalna novčana primanja (plaća je bila dostatna tek za osobne higijenske i druge sitne potrepštine). Ovaj nepravedni sustav popisivanja u vojsku, od kojega su mnogi bili oslobođeni (a bogatiji se mogli lako otkupiti), obično je bio samo privremenog karaktera, tj. samo u slučaju ako je određena država bila u ratu. Međutim, upravo se ovaj sustav novačenja u vojsku ustaljuje u nekim europskim državama već za vrijeme Napoleonovih ratova, i uglavnom (osim u Pruskoj) ostaje na snazi sve do uvođenja opće vojne obveze (60-ih i 70-ih godina XIX. st.).

Presudni trenutak u ustroju europskih vojski, koji će zauvijek i u nepovrat potisnuti stari feudalni vojni sustav, događa se jednim velikim (ako ne i najvećim) društveno-socijalnim preokretom na svjetskoj pozornici, a to je Francuska revolucija 1789. godine. Revolucija stvara masovnu vojsku nacionalnog karaktera na čije čelo ubrzo (1799.) dolazi Napoleon. Za kratke Napoleonove vladavine u Francuskoj se uvodi opća vojna obveza, mijenja se ustroj, taktika i način ratovanja; općenito, od tada se mijenja dotadašnji način shvaćanja vojnog uređenja jedne države.

Govoreći uopće o vojnoj strukturi i načinu razvoja europskih vojski u XIX. stoljeću, čiji temelji su ponikli na francuskoj revolucionarnoj vojsci (narodnoj vojsci), s razlogom se govori o sustavnom vojnom razvoju pojedinih europskih zemalja, premda će neke države Staroga kontinenta puno kasnije prihvatiti model inovacija i preustroja postojećeg vojnog sustava. Tomu će se naročito suprotstavljati zatvoreni aristokratski krug časničkog osoblja (generali i viši časnici), koji su činili apsolutnu većinu visoke zapovjedne strukture kod vojski pojedinih zemalja (naročito Austrije, zatim Velike Britanije, Rusije i dr.). No, odbijanje prihvaćanja razvoja vojnoga trenda, držeći se dosljedno konzervativnoga stava i tradicionalnih metoda, u nekim će se slučajevima u objektivnim okolnostima pokazati ne samo kao pogrešan iskorak u vođenju vojne politike nego i kao skupo plaćeni ceh u situacijama konkretnih ratnih zbivanja.

Nakon pobjede europskih saveznika nad Napoleonovom vojskom, ponovno se nastoji uspostaviti mir i ravnoteža među vodećim europskim silama. Za neko vrijeme, a na temelju odluka Bečkoga kongresa 1815., to je u načelu konkretizirano i u praksi. Odras političkih zbivanja koja se manifestiraju u tome periodu (prva polovica XIX. st.), poprima oblik u kojemu državna unutarnja i vanjska politika od tada preuzima ulogu stvarnog činitelja na svjetskoj pozornici. Prema tome, vođenje državne politike postaje na neki način interes države, a ne naroda ili carske dinastije. Stalne političke razmirice i težnja da se zadrži kakva-takva ravnoteža između velikih europskih sila, dovest će do raznih kombinacija međudržavnih saveza usmjerenih jednih protiv drugih. Stoga će uvijek ostajati otvorena mogućnost sukoba kojoj će prvo prethoditi diplomatska i politička, a zatim i vojna aktivnost. Od tada (a vjerojatno i ranije) će važiti ona sintagma da rat postaje produžena ruka politike ili, kako je to prvotno ustvrdio Klausewitz, da “rat nije ništa drugo nego produženje političkih odnosa

upletanjem drugih sredstava”.¹

Vojna doktrina koja se od 50-ih godina XIX. stoljeća nastoji sustavno prilagoditi uvjetima industrijskog i tehnološkog razvoja, ne će svugdje naići na odobravanje. Dapače, samo će Pruska potencirati preobrazbu svojega vojnoga sustava i ustroja. Vrlo brzo, već 60-ih godina, takav model preustroja i organizacije vojske priskrbit će joj vodeću ulogu među europskim vojnim silama. Kod nekih heterogenih apsolutističkih država s izrazitim feudalnim ostatcima kao npr. u Austriji, uglavnom se zagovarao ustroj vojske na temeljima tradicionalnih okvira. Na najvišim zapovjednim položajima takvih država monarhističkoga uređenja (Austrije) postavljeni su članovi vladajuće kuće i visokog plemstva bez obzira na njihovu (ne)sposobnost. Zbog tih je činjenica stvaranje modernog i jedinstvenog vojnog sustava bilo jako otežano.² Takav ili sličan pristup, kada je u pitanju modernizacija vojske, nailazio je na podjednake reakcije i kod ostalih europskih država, npr. Francuske i Rusije.

S druge strane, vrlo značajan proces koji je uvjetovao razvoj vojnih potencijala bila je svjetska industrijalizacija. Industrijalizacija je imala presudni ekonomski i gospodarski aspekt u jačanju svih državnih, a time i vojnih elemenata. Pojava parnih strojeva, željeznice i telegrafa stvorila je novu eru tehnoloških dostignuća u svjetskim razmjerima. Budući da se sredinom XIX. stoljeća politička i vojna moć sve više temeljila na industrijskom potencijalu, tehnološkim mogućnostima i stručnosti, političke posljedice ovakvoga vrtoglavog industrijskog razvoja bile su ozbiljnije nego ikada prije. I to se upravo ponajviše odrazilo u ratovima 50-ih i naročito 60-ih godina XIX. stoljeća. U buduću se bez ovih osnovnih preduvjeta niti jedna država ne će moći održati u krugu velikih sila.³ Takvu sudbinu doživjela je i Austrija koja je nakon poraza u austro-pruskom ratu 1866., državnopravnim ugovorom između Austrije i Ugarske 1867. ubuduće funkcionirala kao Dvojna Monarhija (Austro-Ugarska Monarhija). Ona je od tada, doduše, još uvijek tretirana kao velika europska sila, ali više po dimenzijama i međunarodnoj političkoj tradiciji nego po njenoj stvarnoj moći.

Početak druge polovice XIX. stoljeća, u kojem su vođeni neki ratovi, već je pokazao i dokazao da se ratovi od sada vode novim taktičkim načinom i uporabom nove vrste tehnoloških dostignuća. No, isto su se tako pokazale i određene nesposobnosti pojedinih država u iskorištavanju već postojeće tehnologije, kao npr. u krimskom ratu (1853.–1856.). Krimski rat pa i rat za ujedinjenje Italije (1859.) bili su u stilu vojničkih bitaka u kojima se ljudi još uvijek masovno bacaju jedni na druge bez vještine i

¹ E. M. ERL, *Tvorci moderne strategije*, Beograd, Vojna biblioteka – klasici, 1952., str. 120 (naslov originala, Edward Mead EARLE, *Makers of Modern Strategy, Military Thought from Machiavelli to Hitler*).

² Petar TOMAC, *Ratovi i armije XIX. veka*, Vojna biblioteka, Beograd, 1968., str. 98–99. Koliko su visoki austrijski časnici podcjenjivali i ironizirali inovacije koje je uvodio pruski glavni stožer, svjedoči i iskaz jednog visokog austrijskog generala kada je čuo za pruske ratne igre (u stilu vojnih vježbi). On je pitao u što se igra, a kada su mu rekli da se ne igra u novac, odgovorio je da to onda nema nikakve svrhe.

³ Eric HOBBSBAWM, *Doba kapitala*, Školska knjiga, Zagreb, 1989., str. 60–69.

rukovođenja.⁴ U ratovima 60-ih godina već dolazi do šire uporabe novih tehnoloških sredstava, naročito željeznice.⁵ Povezanost željeznicom se pokazala kao presudni čimbenik u mobilizaciji vojske te prebacivanju postrojbi i transportiranju potrebnog vojnog arsenala. Telegrafska veza je omogućavala brz način komunikacije i prosljeđivanja zapovijedi i uputa. U to se vrijeme pojavljuju prvi oklopni ratni brodovi i teška artiljerija (haubice 150 mm i 160 mm, olučeni topovi do 120 mm), a zatim i masovna proizvodnja vatrenog oružja (strojna puška od 1861.) i modernih eksploziva. Naročito se usavršava puškarska tehnika. Najpoznatije su puške sustava *Lorenz* (Austrija), *Enfield* (Engleska), *Chassepot M 66* (Francuska), te izolirana puška ostraguša sustava *Dreyse* (Pruska), koja je za austro-pruskog rata pokazala svu svoju nadmoć, a nakon čega sličan sustav uvode i sve ostale europske vojske. Ratom iz 1866. već se nazirala budućnost modernih masovnih ratova. Od tada to više nisu bili ratovi neizvježbanih masa koje se bacaju jedna na drugu bez vještine i rukovođenja te bez podrobno razrađene strategije i taktike. S erom industrijalizacije i tehnološkog razvoja mijenjaju se i osnove vojnih principa te načini ratovanja.

Organizacija formacijskog ustroja vojnih postrojbi u XIX. stoljeću kod svih europskih država uglavnom je bila slična ili ista. Vojska jedne države najčešće se dijelila na sljedeće ustrojene postrojbe: zborove (uvodi ih Napoleon), divizije (pješačke ili konjaničke) i brigade, pukovnije, bojne (ili bataljune), satnije (sukladno satniji u konjaništvu eskadroni, u topništvu baterije) i vodove (kasnije i desetine).⁶ U vrijeme revolucije 1848./49. u Habsburškoj Monarhiji osnivaju se četiri vojske ili armije (*Armee*) kao najveće vojne formacije ustrojene do tada. U sklopu jedne armije nalazilo se nekoliko zborova i divizija koje su potpadale pod jedno jedinstveno zapovjedništvo dotične armije (o formacijskoj podjeli austrijske vojske dalje u radu).

U reformi europskih vojski, u organizacijskom i formacijskom smislu, tada (polovica XIX. st.) se postavljalo temeljno pitanje – kakvog ustrojenog karaktera treba biti vojska i po kom sustavu treba provesti reformu. Naime, između ostaloga, nametala se dvojba treba li vojska biti stajaća plaćenička (koja se popunjavala vrbovanjem i “prisilnom”, tzv. zakonskom vojnom obvezom) ili narodna (nacionalna vojska u smislu opće vojne obveze, koja je nastala pod utjecajem Francuske revolucije). Dok su ovaj

⁴ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi 1848.–1918.*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986., str. 38. U Krimskome ratu 1853.–1856. Rusiji je najprije rat najavila Turska 4. listopada 1853., a zatim Francuska i Engleska 27. ožujka 1854. godine. Iako su anglo-francuske snage uspjele osvojiti Sevastopolj (najvažnije strateško uporište oko kojega su vođene najžešće borbe), pokazalo se da nisu pravovremeno i u potpunosti upotrijebljena nova tehnološka dostignuća kao što su parobrodi, oklopnjače (ratni brodovi), telegrafi i logistika. Upravo u ovome ratu saveznici su djelomično i upotrijebili tu tehnologiju, ali tek kada su operacije već dobrotno otpočele.

⁵ Primjera radi, dok su u vrijeme mobilizacije austro-pruskoga rata 1866. Austrijanci za prebacivanje svoje vojske u Moravsku mogli upotrijebiti samo jednu željezničku prugu, dotle je general Moltke (načelnik glavnog stožera pruske vojske) iskoristio čak pet željezničkih pruga za prebacivanje pruskih postrojbi iz cijele Pruske koja se koncentrirala na jedan prostor.

⁶ P. TOMAC, nav. dj., str. 103.

zadnji način vojne obveze (opću vojnu obvezu i *Landwehr* – domobranstvo) Prusi uveli još 1814. (iako će stvarna funkcionalnost vojske pod takvim uvjetima zaživjeti tek vojnom reorganizacijom iz 1852.), dotle su sve ostale europske države za popunu svoje vojske zadržale sustav konskripcije ili popisivanja (“zakonsko” kupljenje potrebnog broja novaka ždrijebanjem) i vrbovanja (plaćenička vojska).⁷ U Habsburškoj Monarhiji se od 1845. uvodi vojna obveza po sustavu popisivanja (*Conscripton-System*) koja je trajala osam godina. Od 1852. godine taj zakon je protegnut i na Dalmaciju, u kojoj do tada nije bilo nikakve vojne obveze služenja u kopnenoj vojsci (novačenje vršeno samo u mornaricu, i to od 1830. godine).⁸ Međutim, ovaj način vojne obveze pokazao se nedovoljno učinkovitim i napose nepravednim, zbog toga jer su prema vojnom zakonu mnogi bili oslobođeni od službe, a i zbog toga jer se služba mogla otkupiti od države. Sve do 50-ih godina vojna se obveza mogla otkupiti, najprije za 120, a kasnije za 500–700 fjorina, što su mogli platiti samo oni imućniji.

Osim toga, ako se uvede opća vojna obveza čiji bi osnovni kriterij bilo državljanstvo, time bi se na neki način stvorile vojske nacionalnog karaktera. To bi značilo da narod iz čijega se dijela uzimaju ljudi za vojsku, ima pravo tražiti zauzvrat i neka politička prava. No, upravo protiv toga su se najviše borile razne apsolutističke i monarhističke vlade. Međutim, najamnička vojska sada više nije bila dostatna za obranu dinastičkih i državnih interesa. Upravo se tu Habsburška Monarhija našla u pat-poziciji, na relaciji između političkih prava naroda koji žive u njoj i dužnosti služenja u vojsci i, uopće, reformi koje je trebalo provesti u vojsci. Koliko je konzervativan bio car Franjo Josip I. u svezi s vojnom organizacijom i poslovima vezanim uz vojsku, svjedoči i njegov iskaz iz 1861. (dva dana nakon Veljačkog patenta). On je tada izričito zatražio od svojih ministara da se “Carevinskom vijeću ne smije dopustiti miješanje u vanjsku politiku, u organizaciju vojske ili u poslove visoke komande.”⁹ Ovime je on ustvari formulirao svoje političko stajalište od kojega nije odstupio do svoje smrti. Njemu je i pri nagodbi s Ugarskom 1867. bilo jedino važno da zadrži vlast nad vanjskim poslovima i vojskom.¹⁰

Unatoč kakvom takvom financijskom ulaganju u vojsku, Austrija je kao jedna od tada najjačih europskih vojnih sila bila ustvari samo ogromni tromi vojni stroj koji

⁷ ISTO, str. 85. Vrlo je interesantna konstatacija da je u svjetlu reformi iz 1839. Turska među prvima pokušala izvršiti reorganizaciju vojnoga ustroja (što joj je samo djelomično uspjelo) po uzoru na pruski sustav ustroja vojske. Jedna od tih karakteristika je i dužina vojne obveze koja je ukupno iznosila dvanaest godina, i to pet godina u aktivnom sastavu i sedam godina u pričuvni. Regularna vojska je podijeljena na aktivne (*nizame*) i pričuvne (*redife*) zborove.

⁸ Alphons WREDE, *Geschichte der K. und K. Wehrmacht*, Band I., Beč, 1898., str. 107 (*Von 1830 an hatte Dalmatien auch für die Ergänzung der Kriegs-Marine beizutragen.*); Oznanjenje Vlade od 15 Veljače 1852, *List zakonah i dilopisah Vlade za Kraljevinu Dalmaciju* (list od 1867. nosi naslov: List državnih zakona za kraljevine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću), komad V., br. 18, Zadar, 1852., str. 165.

⁹ A. J. P. TAYLOR, *Habsburška Monarhija*, Zagreb, Znanje, 1990., str. 134.

¹⁰ ISTO, str. 165.

se nije mogao pravovremeno mobilizirati i koji je u tehnološkom i organizacijskom smislu nedovoljno uređen. Kolika je bila stvarna snaga austrijske vojske, najbolje se pokazalo na terenu u ratu 1859. (Francuska i ostale talijanske kraljevine, vojvodstva i države predvođene Pijemontom protiv Austrije) i austro-pruskom ratu 1866. (Austrije protiv Pruske i Italije).

Porazom u ratu 1859. do izražaja je došla sva neučinkovitost austrijske vojske u kojemu je zakazala taktička odgovornost, pokazala se operativna nesigurnost, te zapovjedna nesposobnost generala i austrijskog glavnog stožera. U ovakvim okolnostima zapovijedanja vojskom moralo je doći do neizbježnog sloma i poraza na bojnopolju. Umjesto da ova lekcija bude poučna za daljnju budućnost, gotovo na istim pogreškama uslijedio je i drugi ratni poraz samo nakon sedam godina. U ratnom srazu između austrijske i pruske vojske 1866. scenarij se ponavlja. U ovom je ratu zaista pobijedila bolja strategijska, operativna i nadasve tehnička spremnost pruske vojske.

Presudni čimbenici u pobjedi pruske vojske nad austrijskom bili su: brza i učinkovita taktička efikasnost vojnih postrojba, izvođenje potpune mobilizacije u vrlo kratkom vremenu, prednost puške ostraguše *Dreyse* nad austrijskom sprednjačom *Lorenz*, stvarna kontrola glavnog stožera (u odnosu na kraljev vojni ured i ratnog ministra) nad vojnim postrojbama, općenito bolja vojna organizacija i naposljetku maksimalno iskorištavanje novih tehnoloških dostignuća, napose željeznice.¹¹

S druge strane nedostaci višenacionalne austrijske vojske bili su: nedovoljno dobro organiziran glavni vojni stožer (pri čemu je glavnu riječ imao carev vojni kabinet), neposlušnost aristokratskih časnika, sporo kretanje postrojbi i mobiliziranje, defenzivna taktika i na kraju tehnološki nedostaci kao jedan od bitnih čimbenika.¹² Nadmoć pruske vojske koja se pokazala na bojnopolju, bila je alarm upućen austrijskim vojnim krugovima, caru i vladi, koji su netom poslije poduzeli hitne mjere usavršavanja i reorganiziranja vojnog ustroja u Monarhiji. Vjerojatno jedan od razloga što se ranije nije išlo u reorganizaciju vojnog korpusa leži u tome što je već 1811. Monarhija bila u nezavidnoj financijskoj situaciji bankrota države, čiji je vanjski dug rastao i do 1847. dosegao krajnju točku zaduženosti (u visini od 1.249.000.000 guldena).¹³

Nužne promjene su se morale izvršiti, a izravni poticaj reformi vojske bio je uzrokovan porazom austrijske vojske u ratovima 1859. i 1866., u kojima su se pokazali svi njeni nedostaci, te potrebom razgraničenja nadležnosti nad vojskom u vrijeme pripremanja i nakon usvajanja Austro-ugarske nagodbe 1867. U tom pravcu novoga poboljšanja ustroja vojske pristupit će se kapitalnim izmjenama i dopunama vojnoga

¹¹ P. TOMAC, nav. dj., str. 371–399.

¹² ISTO.

¹³ K. UHLIRZ – M. UHLIRZ, *Handbuch der Geschichte Oesterreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn, Band II., erste Teil*, Graz – Wien – Leipzig, 1935., str. 570.

zakona. Treba također naglasiti da je provedba vojnih reformi u Habsburškoj Monarhiji (osim spomenutih ratova) uzrokovana općenitim tehnološko-modernizacijskim razvojem, kao što su željeznica, telegrafi, parni strojevi i sl., te društvenim promjenama u Europi zbog kojih je u nekim europskim državama već bila provedena reforma vojske i uvedena opća vojna obveza (doduše samo u Pruskoj).¹⁴

Općenito o ustroju i organizaciji vojske

Nakon što je Austrija u prusko-austrijskom i talijansko-austrijskom ratu 1866. izašla kao gubitnik (presudan poraz austrijske vojske zbio se kod Königgrätza-Sadove), ona zauvijek biva istisnuta iz njemačkog saveza država. S obzirom na njen vrlo nepovoljan politički i geostrateški položaj, na neki je način bila prisiljena dogovoriti se s Ugarskom o budućem uređenju njihovih odnosa. Sporazumom između Austrije i Ugarske, tj. Austro-ugarskom nagodbom 1867. sklopljen je državopravni ugovor između Austrije (predstavnik Austrije bio je ministar unutarnjih poslova F. Beust) i Ugarske (pod vodstvom F. Deaka). U skladu s Nagodbom, Habsburška Monarhija se od tada službeno zvala Austro-Ugarska Monarhija. Od tada se Dvojna Monarhija dijelila na dvije cjeline: austrijski dio Monarhije (ili zemlje Cislajtanije: Donja i Gornja Austrija, Štajerska, Koruška, Kranjska, Šleska, Češka, Moravska, Tirol i Vorarlberg, Gorica i Gradiška, Bukovina, Galicija i Vladimirijska, Trst s kotarom, Istra i Dalmacija) i ugarski dio Monarhije (ili zemlje Translajtanije: Ugarska, Hrvatska i Slavonija, Erdelj i Rijeka s kotarom). Vojna krajina je do 1873., kada je razvojačena, kao integralni dio carske vojske stajala pod izravnim nadzorom cara, a tek je 1881. priključena Banskoj Hrvatskoj. Nakon zaposjedanja 1878., a onda i aneksije 1908., Bosna i Hercegovina ulazi u zajednički sustav Dvojne Monarhije.

U zajedničke poslove Austro-Ugarske, osim zajedničke krune i Dvora, ulazili su još: vanjski poslovi (diplomacija), vojska (ratni poslovi) i zajedničke financije (porez, carine, trgovački poslovi). S tim u svezi utvrđeni su i zajednički ministri: ministar dvora, ministar vanjskih poslova, ministar rata i ministar financija.¹⁵

Austro-ugarskom nagodbom 1867. izvršen je preustroj vojske Monarhije te ustrojena zajednička stalna vojska i ratna mornarica Austro-Ugarske te dva domobranstva – austrijsko i ugarsko (ugarsko-hrvatsko). Zajednička austrougarska vojska nalazila se izravno pod subjekcijom Državnog ratnog ministarstva (*Reichskriegsministerium*) i carevog ratnog kabineta u Beču, kao vrhovnim vojnim tijelima zajedničke vojske. Dva domobranstva, austrijsko i ugarsko (ugarsko-hrvatsko),

¹⁴ Carl GLÜCKMANN, *Das Heerwesen der österreichisch-ungarischen Monarchie; für den Unterricht und das selbst Studium dargestellt, II. Auflage*, Beč, 1891., str. 2.

¹⁵ Jaroslav ŠIDAK – Mirjana GROSS – Igor KARAMAN – Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., str. 30; Rudolf HORVAT, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1906., str. 256–257; I. JURAS, nav. dj., str. 7; *Reichsraths-Almanach*, Beč, 1867., str. 92. U točki 9. donesen je zakon o uređenju zajedničke obrane, tj. vojnih poslova između Austrije i Ugarske.

imala su posebna domobranska ministarstva i zapovjednike domobranstva. U smislu vojnog uređenja Dvojne Monarhije u razdoblju 1868./69., 1881.–1883. i 1889. godine izvršene su izmjene i dopune zakona o vojnoj službi, kao i kompletan vojni preustroj, koji će u većoj mjeri važiti kroz čitavo postojanje Monarhije, sve do njene propasti 1918.

S obzirom na novonastalu situaciju, Dvojna Monarhija je u skladu s postojećim vojnim (i političkim) promjenama, vezanim uz Austro-ugarsku nagodbu 1867. i Ugarsko-hrvatsku nagodbu 1868., doživjela preinake takve vrste da je cjelokupna kopnena i pomorska austrougarska vojska podijeljena na:

a) zajedničku carsko-kraljevsku vojsku i ratnu mornaricu s jedinstvenim zapovjednim i službenim njemačkim jezikom, podređenu Državnom ratnom ministarstvu u Beču;

b) kraljevsko ugarsko (ugarsko-hrvatsko) domobranstvo (*honvéd*) s mađarskim zapovjednim i službenim jezikom, tj. hrvatskim zapovjednim i službenim jezikom; oba su bila podređena Ministarstvu za zemaljsku obranu u Budimpešti;

c) austrijsko carsko-kraljevsko domobranstvo s njemačkim zapovjednim i službenim jezikom, podređeno Ministarstvu za zemaljsku obranu u Beču;

d) narodni ili zemaljski ustanak – *Landsturm* (diže se samo u slučaju rata, tj. opće mobilizacije, a posebno je ustrojen tek 1886.).¹⁶

S obzirom na svoju ratnu (u slučaju izbijanja rata s drugim zemljama) i mirnodopsku formaciju (vrijeme mira), cjelokupna austrougarska vojska se po sastavu (formaciji) dijelila na: a) mirnodopski (*Friedens-*) i b) ratni sastav (*Kriegsformation*). U skladu s vojnim sastavima, odnosno općenito, oružana snaga Monarhije dijelila se na jednoj strani u vojne rodove (*Waffengattungen*) s različitim vojnim postrojbama (*Heereskörper* ili *Truppengattungen*), a na drugoj strani na vojne ustanove (*Heeresanstalten*).¹⁷

¹⁶ *Zakon od 5 Prosinca 1868, kojim se za kraljevine i zemlje zastupane u vieću carevinskom, uređuje način, dako će u buduće izpunjavat se dužnost vojena, Zakon vojeni*, List državnih zakona, kom. 13, br. 150, Zadar, 1868., str. 458; Zakonski članak (XLI. 1868.) O domobranstvu, *Sbornik zakonah i naredabah valjan za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad IV, Zagreb, 1869., čl. 26, str. 150–151. (dalje u tekstu naziv ovog lista, *Zbornik zakona i naredaba*); István DEÁK, *Der k. (u) k. Offizier 1848–1918*, Beč – Köln – Weimer, 1991., str. 72. Autor kaže: “Oba zakona predviđaju zajedničku vojsku i mornaricu podčinjenu državnom ratnom ministru, te tri domobranstva, naime austrijsko, ugarsko i hrvatsko-slavonsko” (“*Die beiden Wehrgesetze sahen ein gemeinsames Heer und eine gemeinsame Marine unter einem Reichskriegsminister sowie drei Landwehren, nämlich eine östreichische, eine ungarische und eine kroatisch-slawnische, vor.*”).

¹⁷ *Dienst-Reglement für das kaiserlich-königliche Heer, Erster Theil*, (drugo izdanje), Beč, 1886., str. 4; C. GLÜCKMANN, nav. dj., str. 9–10; Ferdinand SCHMID, *Das Heeresrecht der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Beč – Leipzig, 1903., str. 159. Ovdje se ukratko moramo osvrnuti na značenje pojmova *Waffengattungen*, *Truppengattungen* tj. *Heereskörper*. Naime, kada se radi o podjeli vojske, onda se u to doba uzima za jedno ime više sinonima. Tako npr. za izraz oružane snage (*bewaffnete Macht*), C. GLÜCKMANN, nav. dj., str. 1, kaže da se za isto upotrebljavaju i sinonimi *Kriegsmacht*, *Wehrmacht*, *das Heerwesen* te *Armee* ili *das Heer*. U istoj knjizi C. Glückmann dijeli oružane snage u tzv.

To znači da se vojska Monarhije u ustrojenom pogledu, prema zadaći (osnovnoj funkciji), naoružanju, odori i opremi dijelila na vojne rodove. Glavni vojni rodovi bili su: pješadija, konjaništvo, artiljerija (topništvo) i tehnička služba (inženjerija, pionirska služba, željeznička i telegrafska služba). U vojne postrojbe ubrajane su pukovnije, bojne i baterijske divizije.¹⁸ Sakupljanjem različitih postrojbi iz različitih vojnih rodova i ustanova u svrhu vojnih operacija (u ratu, tijekom vojnih vježbi i sl.), nastajale su velike taktičke postrojbe (koje su nazivane još i armijske postrojbe – *Armeekörper*), a to su (od nižih na više): brigade, divizije, zborovi i armije.¹⁹

Ovakve vojne postrojbe bile su jedinice vojske koje su imale sve potrebne elemente za samostalno djelovanje. Na čelu postrojbe stajao je zapovjednik postrojbe, npr. zapovjednik pukovnije je obično pukovnik ili dopukovnik, bojnama i baterijskim divizijama zapovijedali su u pravilu dopukovnici ili bojnici. Svaka postrojba je imala svoj stožer (*Stab*) na čijem čelu je stajao zapovjednik, a njemu su kao pripomoć pridodani pomoćni organi (*Hilfsorgane*), npr. pobočnik, opskrbeni časnik, liječnik, računovođa itd.²⁰ Niže vojne postrojbe su označene kao pododjeli (*Unterabtheilung*), i to: satnije (*Compagnien*) kod pješadije i tvrđavske artiljerije, a eskadroni kod konjaništva i vozarstva te baterije kod poljske artiljerije.²¹

Vojne postrojbe činili su sljedeći rodovi: pješadija, lovci (strijelci); konjaništvo: draguni (tal. *dragone* – vojni konjanik), husari (lako naoružani konjanik), ulani (kopljanici, konjanici);²² artiljerija: poljska i tvrđavska artiljerija; tehničke službe:

Waffengattungen i *Truppengattungen*. Ova podjela nije u potpunosti jasna budući da u *Waffengattungen* – rodove vojske (*Waffengattungen sind: die Infanterie...*) ubraja pješadiju, a u *Truppengattungen* (*Als Truppengattungen: gelten. Infanterie...*) također pješadiju. Nekoliko godina kasnije F. SCHMID, nav. dj., str. 150, se koristi samo izrazom *Waffengattungen*, dakle vojni rodovi, u koje ubraja pješadiju, konjaništvo, artiljeriju itd., dok uvođenjem novog izraza *Heereskörpern* – vojne postrojbe (kao *Truppengattungen*) podjela postaje jasnija (*“Hierbei sind zunächst die Waffengattungen mit den verschiedenen Heereskörpern... zu unterscheiden”*). Pod vojnim postrojbama on podrazumijeva razne postrojbe kao što su pukovnije, bojne i dr., što ovisi o vojnom rodu. Ako je npr. vojni rod pješadija, onda će njene postrojbe biti drugačije nego u konjaništvu. U rječniku *Duden Deutsches Universalwörterbuch*, 1989., str. 1702, navodi se da je *Waffengattung* pojam vojničkog značenja koji se prije nazivao *Truppengattung* (*die Waffengattung, milit. früher Truppengattung*). Pod *Truppengattung* isti rječnik navodi različite rodove vojske, već prema njihovom zadatku, naoružanju i opremi. Prema tome, moglo bi se konačno zaključiti da je vojska u Monarhiji bila podijeljena prema *Waffengattungen* – oružanim rodovima (pješadija, konjaništvo itd.), a da se onomad pod izrazom *Truppengattungen*, tj. *Heereskörper* moralo razumjeti vojne postrojbe. Sada postaje jasnije kada C. Glückmann i pod *Waffengattung* i pod *Truppengattung* navodi pješadiju. Kada se pješadija (*Infanterie*) ubraja u oružani rod (*Waffengattung*), onda se tu misli na naoružanje ljudi, njihov zadatak, njihovu opremu, dok pješadija ubrojena u vojnu postrojbu (*Truppengattung*) znači ustrojstvo postrojbe (npr. pješačka pukovnija, bojna itd.).

¹⁸ C. GLÜCKMANN, nav. dj., str. 10; F. SCHMID, nav. dj., str. 160.

¹⁹ F. SCHMID, nav. dj., str. 160; *Pomoćnik za podčasnike c. i kr. vojske* (treće popunjeno izdanje), Zagreb, 1894., str. 110–111; *Dienst-Reglement für das kaiserlich-königliche Heer*, str. 3.

²⁰ C. GLÜCKMANN, nav. dj., str. 12.

²¹ ISTO, str. 15.

²² Između ovih konjaničkih, naizgled različitih postrojbi zapravo nije bilo značajnijih razlika, osim u

inženjerija, pionirske pukovnije (*Pionnier-Regiment*), željezničke i telegrafske pukovnije (*Eisenbahn und Telegraphen-Regiment*), sanitet, vozarstvo (*Train-truppe*).²³ Od navedenih su kao pješadija (*Fußtruppen*) označeni: pješadija, lovci, inženjerija, pionirske pukovnije, željezničke i telegrafske pukovnije. Postrojbe (pukovnije i bojne) su bile obilježene brojevima, npr. Leopold (kao *Inhaber* – vlasnik pukovnije) pješačka pukovnija br. 22, husarska (konjanička) pukovnija br.13, domobranska bojna Zadar (domob. bojne obično su nazivane po gradu ili pokrajini) br. 79 itd. U stalnoj zajedničkoj vojsci (*Heer*) su zastupljeni svi oružani rodovi i vojne postrojbe, dok su u domobranstvu i narodnom ustanku samo pješadija i konjaništvo.²⁴

Cjelokupna pješadija vojske Monarhije sastojala se ukupno od 80, a od 1883. od 102 pukovnije. U mirnodopsko vrijeme vojne postrojbe su imale minimalni sastav aktivnih vojnika. Tako je od 1869. npr. jedna pješačka pukovnija u vrijeme mira brojala samo 1532, dok je ratni sastav pukovnije iznosio 6068, a ratni sastav bojne oko 800 do 1000 vojnika i vojnih službenika.²⁵ Mirnodopska formacija bojne iznosila je 380, a satnije 95 ljudi.²⁶ Svaka se pješačka pukovnija dijelila na četiri bojne s ukupno četiri satnije i jednu, odnosno od 1889. dvije dopunske bojne (*Ersatzbataillons*) s po četiri satnije (kod dopunskih bojni u miru samo časnički kadar). Od ove četiri bojne iz jedne pukovnije, tri, odnosno od 1883. samo jedna bojna je mobilna i ona je mogla biti premještena u druge pokrajine Monarhije. Sve mobilne bojne koje su razmještane po drugim pokrajinama Monarhije nalazile su se pod vojnim zapovjedništvom dotične pokrajine. To znači da su se one mobilne bojne koje su premještene u druga područja (izvan svojega područja gdje je njihovo glavno zapovjedništvo) nalazile izravno pod glavnim zapovjedništvom tog zbornog područja.

Nadalje, cjelokupno konjaništvo vojske Monarhije podijeljeno je u 42 pukovnije od kojih je 16 husarskih, 15 dragunerskih i 12 ulanskih. Svaka konjanička pukovnija dijelila se na dva diviziona (u konjaništvu je divizion ili odjel manja postrojba od pukovnije), a svaki divizion se sastojao od triju eskadrona. Konjanička pukovnija je imala stalan sastav (u ratu i miru) i brojala oko 170 ljudi.²⁷ U austrougarskoj vojsci

tradicionalnim nazivima. Ustrojstvo je bilo jednako, osim što je bilo razlika u samoj tradicionalnoj odori (zbog čega su i imale različite nazive) i eventualno u naoružanju.

²³ C. GLÜCKMANN, nav. dj., str. 9; *Pomoćnik za podčasnike c. i kr. vojske*, str. 110–111; *Obznana Namjesništva od 31 prosinca 1869 Br. 15348, Naputak za izvršbu zakona o naoružanju*, List državnih zakona, kom. VII, br. 15, Zadar, 1870., str. 171 (dalje skraćeno *Naputak za izvršbu zakona o naoružanju*).

²⁴ ISTO.

²⁵ Adam WANDRUSZKA – Petar URBANISCH, *Habsburgermonarchie 1848–1918, Band V, Die bewaffnete Macht*, (dalje skraćeno *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*), Beč, Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1987., str. 205. Od 1857. do 1869. mirnodopska formacija pješačke pukovnije iznosila je 2837, a ratna formacija čak 6886 ljudi.

²⁶ ISTO, str. 431; DAZd, Spisi registrature Namjesništva, 1882., fasc. V B, poz. 449, br. 9814. Domobranska satnija, koja je prispjela u Benkovac tražeći smještaj, brojala je ukupno 98 ljudi.

²⁷ *Pomoćnik za podčasnike...*, str. 113–114.

postajale su dvije vrste artiljerije: poljska i tvrđavska artiljerija. Poljska artiljerija je brojala ukupno 14 zbornih (koje su u zboru) i 42 divizijske (u diviziji) artiljerijske pukovnije. Tvrđavska artiljerija brojala je ukupno šest pukovnja i tri samostalne bojne. Svaka artiljerijska pukovnja (poljska i tvrđavska) se dijelila na četiri baterije s po osam topova.²⁸ Artiljerijska pukovnja je u mirnodopskom stanju brojala 1551, a u ratu 3603 ljudi.²⁹

U slučaju rata, tj. opće mobilizacije, oružane snage Monarhije nazivale su se vojska na ratištu (*Armee im Felde*), a ustrojene su na sljedeći način: armija (*Armee*), jačine 140.000 – 200.000 ljudi, obično je sastavljena od nekoliko zborova ili vojnih divizija; vojni zbor (*Armeekorps*) je ukupno brojio 45.000 – 60.000 ljudi, a sastavljen je od dviju do triju pješačkih divizija, jedne zborne artiljerijske pukovnije i ostalih tehničkih postrojbi; pješačka vojna divizija (*Truppen-Division*) ukupne jačine oko 15.000 – 20.000 ljudi, sastavljena je od dvije pješačke brigade, 3 do 4 eskadrona konjaništva i jednog divizionu artiljerijske pukovnije; zatim, brigada jačine 6.000 – 8.000 ljudi sastojala se od dvije pukovnije; pukovnja jačine 3.000 – 4.000 ljudi sastavljena od četiri bojne (i jedne dopunske bojne); bojna je brojala oko 800 ljudi, sastavljena iz četiri satnije, te satinja (*Kompanie*) sastavljena od 200 do 300 i vod 50 ljudi.³⁰

Vojne ustanove (*Heeresanstalten*) su organizirana vojna tijela čija je zadaća obavljanje različitih potreba za vojsku u ratu i miru, u smislu nabavljanja (vojnog

²⁸ ISTO, str. 114.

²⁹ *Habsburgermonarchie 1848–1918*, str. 443.

³⁰ I. DEÁK, nav. dj., str. 28 (Tablica E. 3); *Ustrojene ustanove za opremljenu ugarsko-austrijску vojsku*, I. dio, Ustrojeni propisnik, Zagreb, 1873., str. 5; J. RZIHAIZEK, *Soldaten-Lesebuch, Behelf für Unteroffiziers- und Mannschaftsschulen zur Hebung und Pflege des militärischen Geistes*, Beč, 1896., str. 100–111; J. Rzihauzek o jačini armije na str. 111 kaže: "Im Allgemeinen schwankt die Stärke einer Armee zwischen 140.000 bis 200.000 Mann." (Uopće jačina jedne armije kretala se između 140.000 do 200.000 ljudi.) Isti autor navodi na str. 109, o jačini zbora sljedeće "Die Stärke eines Corps im Kriege, wechselt je nachdem es aus 2 oder 3 Infanterie-Truppen-Divisionen besteht, zwischen 45.000 bis 60.000 Mann" (Jačina jednog zbora u ratu varira, ovisno o tome sastoji li se od dvije ili tri pješačke divizije, između 45.000 do 60.000 ljudi.) G. C. von WIDDERN, *Befehlsorganisation. Befehlsführung. Arme-Aufklärungsdienst*, Gera, 1876. str. 38. Tu se opet za pješačku diviziju kaže: "Sie hat eine Normal-Gefechtsstärke von 12.000 Mann Infanterie, im Fall der Zuteilung eines Jägerbataillons von 13.000 Mann, 600 Pferden, 24, Geschützen..., ohne die zugetheilten Kolonnen." (Ona je imala propisanu bojnu jačinu od 12.000 ljudi pješadinaca, u slučaju dodjeljivanja lovačke bojne 13.000 ljudi, 600 konja, 24 topa..., bez dodijeljenih postrojbi.) Navedeni autor pak za jačinu mobilnog vojnog zbora kaže "Das mobile Armeekorps hat eine Normal-Gefechtsstärke von 25.000 Mann Infanterie, 1200 Pferden..." (Mobilnom vojnom zboru propisana je bojna jačina od 25.000 ljudi pješadinaca, 1200 konja...) Ovdje uočavamo oscilacije brojčanog stanja vojnih postrojbi, koje su se, očito po potrebi, mijenjale (povećavale). Na prethodnoj strani smo također vidjeli da je jačina jedne pješačke pukovnije iznosila 6068 ljudi, a na temelju prikazanog vidimo da je jedna pukovnja brojala 3000 – 4000. Svi ovi podatci o brojčanom stanju postrojbi ne trebaju zbunjivati jer se s vremenom brojčano stanje pojedinih postrojbi mijenjalo već prema potrebi. Budući da se jačina postrojbi postupno mijenjala, podatci o ratnome stanju postrojbi u gore navedenom tekstu konačna su verzija njihova ustroja do 1890.

materijala, živežnih namirnica i sl.) i upravljanja poslovima ustanova, zatim vođenje vojnoznanstvenih ustanova ili pak preuzimanje ostalih (opskrbnih i sličnih) zadaća i poslova za vrijeme trajanja rata.³¹ Prema tome, vojne ustanove su podijeljene na stabilne, već u miru postojeće, te na mobilne koje su osnivane u slučaju rata kao tzv. pričuvne ustanove. Tako su npr. stabilne ustanove bile: vojne obrazovne ustanove, vojni geografski institut, ratni arhiv, inženjerijska direkcija, sanitetske ustanove, vojne kase itd., dok su pričuvne ustanove pak podijeljene prema odgovarajućim rodovima, npr. artiljerijske pričuvne ustanove, inženjerijske pričuvne ustanove itd.³² Na čelu ovih ustanova stajali su časnici ili službenici s titulama zapovjednika, upravitelja ili ravnatelja.³³

Ovako ustrojen formacijski sustav vojske ispunjavao je sve uvjete potrebne za primjereno funkcioniranje austrougarskog vojnog stroja. Međutim, očito je na temelju postojećih podataka da se broj pojedinih postrojbi austrougarske vojske pravovremeno i po potrebi mijenjao. U svakom slučaju, možemo zaključiti da se ratna formacija bojne (brojčano ustanovljeno prema ostalim europskim vojnim standardima još početkom XIX. st.) uvijek kretala između 800 i 1000 ljudi.³⁴

Uglavnom su se sve europske sile u pitanju vojne organizacije i uređenja temeljile na općem vojnom standardu. Također, ratna prava su građena na temeljima međunarodnog ratnog kodeksa, kojega su se manje-više trebale pridržavati neke europske države.³⁵ Novije vojne standarde, u smislu ustroja, organiziranja i usavršavanja vojske uopće, nesumnjivo je prva učinila početkom XIX. st. Francuska (Napoleonova vojska), a zatim za jedno duže razdoblje Pruska (Njemačka), koja je bila jedna od najmodernijih (u tehnološkom) i najorganiziranijih u (taktičkom pogledu) vojski tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća.

Većim smo dijelom u uvodnom dijelu kazali koji su to bili osnovni razlozi preustroja carske vojske (modernizacijsko-tehnološki napredak i drugo), ali naravno da je uzroku općenite reorganizacije vojske prethodila i politička inicijativa s austrijske i mađarske strane. Premda je car Franjo Josip I., vladar staroga kova, težio potpunoj vojnoj dominaciji u smislu zapovjedne instance, što je nedvojbeno i postigao (već kod sastavljanja same Nagodbe to je izričito i navedeno), ipak je odvojenost domobranskih ministarstava i težnje mađarske strane za izjednačenjem zapovjednog jezika u c. i kr. stalnoj vojsci dovela početkom 90-ih godina XIX. st. do nesuglasja na relaciji između carskog dvora i ugarskog sabora. Svejedno, nakon razriješenih kriza (koje će se od tada

³¹ F. SCHMID, nav. dj., str. 150; C. GLÜCKMANN, nav. dj., str. 18.

³² ISTO.

³³ ISTO, str. 19.

³⁴ P. TOMAC, nav. dj., str. 103; Kolmar von GOLZ, *Naoružani narod. Vojna organizacija i ratovanje našeg vremena*, Beograd, 1904., str. 40–41.

³⁵ O vojnim ratnim pravima i propisima međunarodnog ratnog prava u humaniziranju rata vidi u: J. ANDRASSY, *Vojna potreba i ratno pravo*, Rad JAZU, knj. 321, Zagreb, 1960., str. 163–197.

češće pojavljivati), a koje su bile više političkog nego zaista vojnoga karaktera, mnogonacionalna vojska Monarhije nastavila je funkcionirati u nepromijenjenom obliku, iako vidno uzdrmana, što će se najbolje pokazati tijekom Prvog svjetskog rata.

Vrhovna zapovjedna i upravna tijela

Vrhovna zapovjedna struktura prije 1848. bila je vrlo slična onoj nakon 1848. godine. Dakle, u zapovjednom, ali i upravnom smislu, vrhovni zapovjednik vojske je car, tj. carev vojni kabinet. S druge strane Dvorsko ratno vijeće (*Hofkriegsrat*) radilo je na neki način kao pomoćni organ careva vojnog kabineta, koje je opet imalo svoje određene manje ili veće ovlasti. Dvorsko ratno vijeće je zapravo, ako bismo tako mogli reći, prošireni carski kabinet, odnosno njegova desna ruka. Članovi Dvorskog ratnog vijeće mogli su biti stalni ili promjenjivi. Uglavnom su birani kao oni koji će razmatrati i davati prijedloge općenito oko ustroja i imenovanja časnika i dr., te donositi odluke za neka od vrhovnih zapovjedništava vojske određene pokrajine. Svaku njihovu odluku morao je obvezno sankcionirati sam car. Zapravo se tu stvarao određeni zastoj zato što je samo jedna ustanova (carski vojni kabinet, odnosno Dvorsko ratno vijeće kao careva desna ruka) rješavala sve potrebne upravne i zapovjedne veće ili manje odluke. Tu se ogledala sporost i neučinkovitost vrhovnih vojnih organa u brzini rješavanja pristiglih predmeta u zapovjednim, upravnim i administrativnim poslovima. Istovremeno, vrhovna zapovjedništva divizija određene vojno-teritorijalne oblasti imala su vrlo male i neznatne ovlasti. I u vojnome, baš kao i u političkom pogledu sve je bilo centralizirano. Kako bi se uklonila takva zapreka, nakon 1867., a napose 1883., izvršena je decentralizacija vojne hijerarhije, naravno samo utoliko ukoliko se to nužno moralo odraziti na bolju funkcionalnost samoga vojnog korpusa Monarhije. Tako se konačno postavlja nova podjela vrhovnih zapovjednih instanci i vrši preraspodjela vojno-teritorijalnih okružja sa zapovjednim središtima koja imaju i veće administrativne i zapovjedne ovlasti.

Sada je opet, i nakon početnog preustroja, na vrhu zapovjedne strukture Dvojne Monarhije car i kralj kao vrhovni zapovjednik zajedničke vojske i tu će ostati sve do svoje smrti. Njemu je podređena cjelokupna zapovjedna, upravna, administrativna ili bilo koja druga oblast austrougarske vojske. Na toj razini uspostavljaju se Vrhovno vojno zapovjedništvo (*Allerhöchster Oberbefehl* – na čelu s carem i kraljem kao vrhovnikom), u koje su ulazili: a) carev vojni kabinet (glavni carev ađutant i načelnik vojnog kabineta), b) glavni inspektor vojske (imenovan je od strane cara 1870., a u slučaju rata je postavljen kao glavni vojni zapovjednik zajedničke vojske), c) načelnik vrhovnog stožera austrougarske vojske.³⁶

Vrhovno vojno zapovjedništvo kao carski službeni organ od 1849. praktično je vodilo sve zapovjedne i upravne poslove, dok je Ministarstvo rata (do 1848. zvalo se

³⁶ Podjela izvršena prema: Walter WAGNER, *Geschichte des K. K. Kriegsministeriums, 1866–1888*, knjiga II., Beč – Köln – Graz, 1971., str. 261–267.

Hofskriegsrath – Dvorsko ratno vijeće) samo formalno (s ograničenim ovlaštenjima) obavljalo svoju funkciju kao vojno upravno tijelo. Međutim, od 1868. (zajedničko) Državno ratno ministarstvo (do 1867. *Kriegsministerium*, a od 24. prosinca 1867. *kaiserliches-königliches Reichskriegsministerium*³⁷) je na temelju Austro-ugarske nagodbe 1867. i zakona o obrani zemlje (koji je car i kralj sankcionirao) preuzelo, ali samo u mirnodopsko vrijeme, funkciju vrhovne zapovjedne i upravne institucije u svim oblastima zajedničke austrougarske vojske i ratne mornarice.³⁸ Jedino se car, u zapovjednom i upravnom smislu, nalazio iznad ove institucije.

Državnom ratnom ministarstvu su pridruženi načelnik glavnog stožera, vrhovni inspektor artiljerije, konjaništva i inspektori tehničkih službi, pod kojima su stajali mnogi zavodi i uredi. Državno ratno ministarstvo je podijeljeno na sljedeći način: a) državni ratni ministar, b) dodijeljeni generali (zamjenik ministra te upravitelji vojno-tehničkih i ekonomskih poslovnih odjela), c) 15 poslovnih odjela, d) presidijalna kancelarija, e) vrhovni vojni sudski senat, f) pomoćni organi (načelnik vrhovnog stožera i glavni inspektori svih rodova vojske).³⁹

Podjela nadležnosti vojnih ovlasti bila je takva da je Državno ratno ministarstvo od 15. siječnja 1868. carskom naredbom preuzelo dužnosti Vrhovnog vojnog zapovjedništva te obnašalo ulogu vrhovnog vojnog tijela austrougarske vojske, ali samo u mirnodopsko vrijeme.⁴⁰ Ovom carskom naredbom trebalo se postići odvajanje i razgraničenje djelovanja između Vrhovnog vojnog zapovjedništva i Državnog ratnog ministarstva (do tada je sva glavna vojna pitanja rješavalo Vrhovno vojno zapovjedništvo). Iako je Državno ratno ministarstvo preuzelo vodeću ulogu u rješavanju gotovo svih vojnih pitanja, ipak je moralo u svim važnim vojnim odlukama konzultirati (*Generalstab*) glavni stožer (kao pomoćnu vlast ratnog ministarstva), tj. načelnika glavnog stožera i glavnog inspektora vojske. Dotični su mogli na donesene odluke ministarstva staviti svoje primjedbe ili nadopune i imali su popriličnog utjecaja u tome.⁴¹

Glavni stožer, tj. načelnik glavnog stožera zajedničkih oružanih snaga (*Chef des Generalstabes*) i glavni inspektor vojske bili su neposredno podređeni caru. Oni su bili odgovorni za operativni dio zajedničke vojske i domobranstva (u slučaju većih vojnih vježbi i u ratu za izvođenje ratnih operacija).⁴²

Kako bi ova vojna hijerarhija, koja je složena i komplicirana, bila što jasnija,

³⁷ ISTO, str. 36; W. WAGNER, nav. dj., str. 261; Od 1890. carsko-kraljevsko Državno ratno ministarstvo (*kaiserliches-königliches Reichskriegsministerium*) naziva se carsko i kraljevsko Ratno ministarstvo (*kaiserliches und königliches Kriegsministerium*).

³⁸ J. RZIHAUZEK, *Soldaten-Lesebuch...*, str. 112–113.

³⁹ W. WAGNER, nav. dj., str. 261–267.

⁴⁰ ISTO, str. 36.

⁴¹ ISTO, str. 1 i 36.

⁴² I. DEÁK, nav. dj., str. 31.

razlučit ćemo osnovnu zapovjednu i upravnu strukturu austrougarske vojske. Naime, kao vrhovni zapovjednik sveukupne austrougarske vojske, u ratu i miru, bio je sam car i kralj Franjo Josip I.⁴³ On je postavljao vrhovne zapovjednike, u ratu imenovao vojskovođe i zapovjednike armija, zboru, divizije itd., odnosno imenovao više časnike (od VIII. klase, tj. od bojnika pa naniže, imenovanja je moglo vršiti Državno ratno ministarstvo), vršio preustroj vojske itd., jednom riječju, njegova je odluka uvijek bila zadnja.

U miru Državno je ratno ministarstvo imalo vrhovnu upravnu i zapovjednu funkciju (samo car je iznad njega). Glavni stožer vojske funkcionirao je kao pomoćni organ koji se nalazio u sastavu Državnog ratnog ministarstva. Međutim, načelnik glavnog stožera, kao i glavni inspektor vojske, nije bio podređen državnom ratnom ministru nego osobno caru.⁴⁴ Tako je načelnik glavnog stožera obavljao dvostruku ulogu, s jedne strane kao carski organ, a s druge strane kao pomoćni organ Državnog ratnog ministarstva.⁴⁵

Glavni stožer se u slučaju rata bavio svim operativnim i pripremnim poslovima kao što su: strategijsko-operativno raspoređivanje snaga, organizacijsko-mobilizacijski poslovi, obrana utvrđenih linija, raspoređivanje željezničkih i drugih prijevoznih sredstava za potrebe rata te svim ostalim zadaćama koje su se odnosile na borbenu spremnost, organizaciju, naoružanje i opremljenost vojske. Glavni stožer se sastojao od administrativnog odjela (za poslove personalne službe i opskrbe), operativnog odjela (za izradu ratnog plana, organizaciju i borbenu obuku, za putovanje zapovjednika, ratne vježbe i ispite), vojnozemljopisnog odjela, obavještajnog odjela (za obavještajno i protuobavještajno djelovanje te prikupljanje podataka o stranim vojskama), odjela za promet, telegrafskog odjela (služba veze) i pozadinskog odjela.⁴⁶ Kao što vidimo, glavni stožer je obnašao vrlo važnu upravnu i zapovjednu funkciju u sastavu austrougarske vojske. Ako bi se tako moglo reći, on je neslužbeno bio zasebna vojna institucija usporedna s Državnim ratnim ministarstvom, premda je službeno označen kao pomoćni organ ministarstva.

Državnom ratnom ministarstvu podređeno je svih 16 vojno-teritorijalnih područja Monarhije. Ovih 16 vojno-teritorijalnih područja podijeljeno je u 15 zbornih i jedno vojno područje (kao *Militär-Bezirk* je Dalmacija). U svakom vojno-teritorijalnom području postavljeno je po jedno zbornu (*Korps-*), tj. vojno zapovjedništvo u Zadru

⁴³ F. SCHMID, nav. dj., str. 210. “*Die oberste militärische Leitung kommt dem Kaiser... zu*”, ali car je također i na čelu vojne uprave “*An der Spitze der Militärverwaltung steht der Kaiser.*”

⁴⁴ *Habsburgermonarchie 1848–1918*, str. 363. U Austriji i dandanas postoji funkcija glavnog inspektora vojske, koji služi samo kao savjetodavni organ predsjedniku države. Predsjednik države je glavni zapovjednik vojske, a ministarstvo obrane vrhovna zapovjedna i upravna vojna institucija.

⁴⁵ Franz HLAVAC, *Die Armeeorganisation der Jahre 1881–1883 in der Donaumonarchie, Mitteilung des Österreichischen Staatsarchivs*, br. 27, Beč, 1974., str. 273 (dalje F. HLAVAC, *Die Armeeorganisation*).

⁴⁶ ISTO, str. 267; *Habsburgermonarchie 1848–1918*, str. 374–376.

(*Militärkommande*), na čijem čelu su stajali zapovjednici zbora, tj. vojni zapovjednik. Sva zapovjedništva, postrojbe, vojne ustanove i pripadnici vojske koji su se nalazili na području navedenih zbornih zapovjedništava (ili vojnog zapovjedništva) bili su podređeni zbornom, tj. vojnom zapovjedniku.

Ova zborna zapovjedništva (ili vojno zapovjedništvo) su kao vrhovna vojna tijela u svojem području ustrojavala vojsku, vodila i nadzirala vojnu službu, ratno osposobljavala i obrazovala vojsku, skrblila za borbenu spremnost vojske i vojnih ustanova te pripremala i izvršavala mobilizaciju.⁴⁷ U sklopu ovih zbornih zapovjedništava (ili vojnog zapovjedništva) nalazili su se stožeri (zbora, divizije), u kojemu su postavljeni tzv. dodijeljeni generali (*zugeteilte Generale*) iz glavnog stožera vojske. Ovi dodijeljeni generali su u slučaju rata obično preuzimali zapovjedništvo (ili netko drugi koga bi već car imenovao) nad teritorijalnim područjem koje je pokrivalo određeno zbornom ili vojno zapovjedništvo. Daljnja podjela je bila takva da su zbornom zapovjedništvu podređena divizijska zapovjedništva. Zatim, divizijskom zapovjedništvu brigadna zapovjedništva, ovome opet pukovnijska, bojna i ostala zapovjedništva. Na čelu ovih zapovjedništava kao zapovjednik stajao je general ili časnik određenog ranga.⁴⁸

Kako smo već naveli, u sastavnom dijelu gore navedenih zapovjedništava postavljeni su stožeri koji su vodili različite poslove i vršili specijalne vojne zadaće (sve što se odnosi na operativni dio). Međutim, osim zbornih i divizijskih stožera ustrojeni su još i brigadni stožeri, pukovnijski stožeri i bojni stožeri.⁴⁹ Uz navedena zapovjedništva, postojala su u posadnim mjestima još postajna zapovjedništva (*Militärstationskommanden*) i u mjestima gdje su se nalazile tvrđave, zapovjedništvo tvrđave (*Festungskommando*). Ova zapovjedništva (postajna i tvrđavska) u miru su podređena zbornim zapovjedništvima (ili vojnom zapovjedništvu), a u ratu neposredno armijskom zapovjedništvu.⁵⁰

U slučaju izbijanja rata sva zborna, divizijska, brigadna i ostala zapovjedništva koja su na bojištu podređena su armijskim zapovjedništvima (*Armeekommanden*) ili eventualno armijskom vrhovnom zapovjedništvu (*Armeeoberkommando* kao stožeru svih vojski Monarhije).⁵¹ Dakle, u slučaju izbijanja rata osniva se vrhovno vojno zapovjedništvo na čijem čelu se nalazi car. Armijsko zapovjedništvo je vrhovno vojno zapovjedno i upravno tijelo jedne armije, u čijem sklopu se nalazi više vojnih zborova ili divizija. Ovo armijsko zapovjedništvo dijeli se u dvije osnovne grupe: armijski glavni stožer (*Armeehauptquartier*) koji je zadužen za operativna djelovanja, te

⁴⁷ F. SCHMID, nav. dj., str. 219.

⁴⁸ ISTO, str. 221.

⁴⁹ ISTO, "Zur Führung..., deren Gesamtheit als Stab (Divisions-, Brigade-, Regiments- und Bataillonsstab) bezeichneten wird."

⁵⁰ ISTO, str. 221–222.

⁵¹ C. GLÜCKMANN, nav. dj., str. 19–20.

armijsko glavno zapovjedništvo koje je zaduženo za intendantske poslove.⁵² Na čelu armijskog zapovjedništva stoji visoki general koji prima zapovijedi od vrhovnog armijskog zapovjedništva. Zapovjednik operativne armije u svojim operativnim djelatnostima direktno je podređen caru, a u ostalom Državnom ratnom ministarstvu.⁵³

U upravnom smislu najviša institucija zajedničke austrougarske vojske je Državno ratno ministarstvo, koje je neposredno podređeno caru.⁵⁴ Inače su vojne upravne institucije zajedničke vojske Monarhije podijeljene u tri osnovne grupe: centralne oblasti (*Zentralbehörden*), srednje oblasti (*Mittelbehörde*), niže oblasti (*Unterbehörde*). Centralne oblasti su bili Državno ratno ministarstvo i dva ministarstva za zemaljsku obranu (jedno za austrijski i jedno za ugarski dio Monarhije).⁵⁵ Kao srednje oblasti označeno je 16 vojno-teritorijalnih oblasti (*Militärterritorialbehörden*), koje su ujedno bile i zapovjedništva (zborna i vojno) u tih 16 vojno-teritorijalnih područja. Prema tome, zborna zapovjedništva i vojno zapovjedništvo u Zadru (za Dalmaciju) imali su ujedno i upravnu i zapovjednu funkciju. U upravnom i administrativnom pogledu njima su podređene (ukoliko posebnom carskom naredbom nije drugačije uređeno) sve vojne oblasti, postrojbe, vojne ustanove kao i sve osobe koje su se nalazile pri vojsci u tom teritorijalnom području.⁵⁶ Kao niže upravne oblasti, koje su zapovijedale (upravljale) različitim vojnim postrojbama ili vojnim ustanovama, bile su označene direkcije (*Direktionen*) ili zapovjedništva (*Kommanden*).⁵⁷ Tako je npr. niža oblast bila artiljerijska direkcija u Zadru, direkcije ili ravnateljstva raznih ustanova, kao što su vojnoobrazovne, sanitetske ustanove, vojnozemljopisni institut, ratni arhiv i dr., zatim zapovjedništva brigada, pukovnija, bojni, zatim mjesna i tvrđavska zapovjedništva itd.

Sukladno prethodnoj podjeli domobranstva, postavljena su dva ministarstva obrane i dva vrhovna zapovjedništva za domobranstvo, jedno u Beču, a drugo u Budimpešti. U administrativnom pogledu u ratu i u miru, navedena domobranstva podređena su svojim ministrima za obranu zemlje. U vojničkom (zapovjednom) smislu sveukupno je domobranstvo u mirnodopskom razdoblju podređeno vrhovnim zapovjedništvima domobranstva u Beču (za austrijski dio) i Budimpešti (za ugarski dio). U vrijeme rata cjelokupno domobranstvo Monarhije je stajalo pod zapovjedništvom

⁵² ISTO; F. SCHMID, nav. dj., str. 222–223.

⁵³ ISTO; *Habsburgermonarchie 1848–1918*, str. 394. “*Der Armeekommandant war in operativer Hinsicht dem Kaiser verantwortlich, im übrigen dem Reichskriegsministerium untergeordnet...*”

⁵⁴ F. SCHMID, nav. dj., str. 228. “*Das Reichskriegsministerium ist die oberste Militärverwaltungsbehörde für das gemeinsame Heer und die bosnisch-herzegowinischen Truppen.*” (Državno ratno ministarstvo je vrhovna vojnoupravna oblast za zajedničku vojsku i bosansko-hercegovačke postrojbe.)

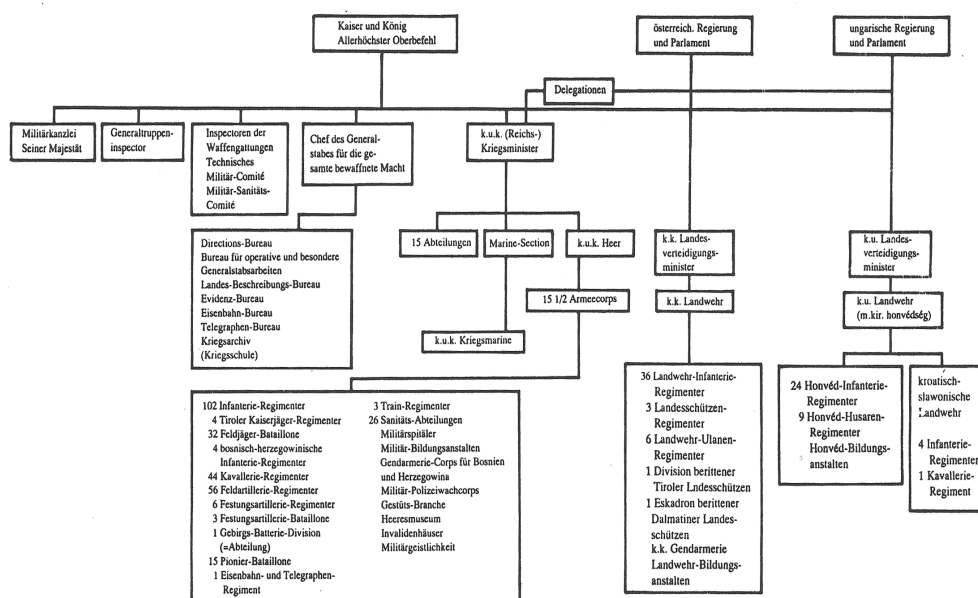
⁵⁵ ISTO.

⁵⁶ ISTO, str. 232; Gustav BANCALARI, *Beiträge zur Geschichte des österreichischen Heerwesens, II. Heft: Quellen der österreichischen Kriegs und Organisation-Geschichte*, Beč, 1872., str. 8–9.

⁵⁷ F. SCHMID, nav. dj., str. 234.

vojskovođe kojega je imenovao osobno car i kralj.⁵⁸ Svi poslovi domobranstva podređeni su ministru za zemaljsku obranu, koji je pritom odgovarao vladi i parlamentu. Ministri su svoje naredbe i odredbe slali u domobranska okružja, i to preko vrhovnog zapovjednika domobranstva. Također, vrhovni je zapovjednik domobranstva preko ministra za zemaljsku obranu i posebne delegacije izvještavao zajedničkog državnog ratnog ministra u Beču o svim poslovima domobranstva, tj. “koliko ima domobranstva, kako je isto oboružano i gdje porazmješteno, kako je u vojničkom obziru obrazovano i kakova je pri njem disciplina”.⁵⁹

Tabelle E.5. Die bewaffnete Macht der Habsburgermonarchie im Jahre 1900

I. DEÁK, Der k. (u) k. Offizier 1848–1918, *tabela E. 5, str. 32; Razdioba oružanih snaga Austro-Ugarske Monarhije 1900. (ustanovljena u razdoblju do 1890.)*

⁵⁸ *Kriegsmacht Oesterreichs*, II. Theil, Beč, 1876., str. 29–30; DAZd, *Miscellanea*, sv. 19, poz. 44, *Upute o rekrutiranju Dalmatinaca i Istrana u c. k. ratnu mornaricu i domobranstvo* (okružnice Ratnog ministarstva 22. XII. 1868.), *Statut für die königlich ungarische Landwehr*, čl. 7, str. 2 (dalje DAZd, *Statut für Landwehr*).

⁵⁹ *Zakon od 5 Prosinca (Zakon vojani)*..., čl. 48, str. 458.

Zapovjedna i teritorijalna podjela

Pravilna teritorijalna podjela bila je od velikog značenja za funkcionalnost glomaznog austrougarskog vojnog aparata. Budući da je vojna organizacija djelomično zadirala u pore društvenog i političkog života, time se morao uskladiti rad civilnih i vojnih lica, tj. civilne i vojne uprave. U tu svrhu je bilo najbolje da se na neki način vojna podjela poklapa s upravnom, odnosno političkom podjelom (na temelju čega će se izvršiti slična vojno-teritorijalna podjela). Iako treba naglasiti da se vojno-teritorijalna podjela nije isključivo ravnala prema političko-teritorijalnim pokrajinskim granicama. Pritom imamo slučajeve da je više političko-teritorijalnih pokrajina činilo jedno zorno područje (vidi kartu Vojno-teritorijalna okružja u Monarhiji).

Svrhovitost jedinstvenog djelovanja zapovjedništava i vojne uprave u nekom teritorijalnom području ogledala se u tome što bi se na taj način omogućilo izvjesno samostalno djelovanje dotičnih vojnih područja u upravnom i zapovjednom smislu. Iz ovakvih područja su se novačili i mobilizirali vojnici te dizala potrebna količina konja ili tegleće stoke za vojne svrhe. U njima su se nalazila skladišta, magazini, zatim vrhovna teritorijalna zapovjedništva i administrativna uprava. Upravni i zapovjedni vojnoteritorijalni organi su tako mogli u određenim granicama donositi i rješavati sve nužne poslove, a da prethodno nisu morali tražiti odobrenje viših zapovjednih instanci. Ova izvjesna samostalnost teritorijalnih okružja ne samo da bi olakšavala i ubrzavala cjelokupni tijek svih vojnih poslova (time i ratnu spremnost vojske), nego bi davala prije svega određenu samostalnost u djelovanju vojnih zapovjedništava. Uviđajući prednosti takve teritorijalne podjele, vrhovna vojna tijela austrougarske vojske pristupila su reorganizaciji postojeće vojno-teritorijalne raščlambe.

U smislu reorganizacije postojeće teritorijalne zapovjedne i upravne strukture, tadašnji ratni ministar (*Kriegsminister*) podmaršal (*Feldmarschalleutnant*) barun Franz Kuhn von Kuhnenfeld predložio je novu temeljnu reorganizaciju teritorijalnih područja. Nakon što je car odobrio prijedlog državnog ratnog ministra o novoj teritorijalnoj organizaciji, a ministarstvo službeno objavilo 13. listopada 1868., Austro-Ugarska je u vojnoteritorijalnom i zapovjednom pogledu (u smislu modifikacije sustava i decentralizacije vojnih zapovjedi i administracije, a sve radi lakšeg i jednostavnijeg funkcioniranja vojske) podijeljena na sljedeći način:⁶⁰

– glavna zapovjedništva (*Generalkommandos*) sa sjedištima u Beču (za donju Austriju), Brnu (za Moravsku i Šlesku), Grazu (za Štajersku, Korušku i Kranjsku), Pragu (za Češku), Budimpešti (za Ugarsku), Lavovu (za istočnu Galiciju i Bukovinu) i Zagrebu (za Hrvatsku i Slavoniju te za hrvatsko-slavonsku Vojnu krajinu); od 1869. i Sibiru (za područje Transilvanije);

– vojna zapovjedništva (*Militärkommandos*) u Innsbrucku (za Tirol i Vorarlberg), Zadru (za Dalmaciju) i Petrovaradinu (za banatsku Vojnu krajinu). Navedena vojna zapovjedništva neposredno su podređena Državnom ratnom ministarstvu i samostalno su

⁶⁰ W. WAGNER, nav. dj., str. 58.

vodila vojnoadministrativne poslove u svojem teritorijalnom području,⁶¹

– vojna divizijska zapovjedništva (*Truppendivisionskommandos*) u Linzu (za gornju Austriju i Salzburg, ali pod vojnom ingerencijom zapovjedništva u Beču), Trstu (za Trst, Primorje, Goricu i Gradišku, pod zapovjedništvom u Grazu), Krakovu (za zapadnu Galiciju, pod zapovjedništvom u Lavovu) i Bratislavi, Košicama i Temišvaru (u Ugarskoj, pod zapovjedništvom u Budimpešti).⁶²

Glavna zapovjedništva (kojima su zapovijedali generali u rangu zapovjednika zbora) zapravo su bila nadređena u zapovjednom smislu svim ostalim nižim nabrojenim teritorijalnim zapovjedništvima, koja su bila u rangu divizije.⁶³ Tako su vojna zapovjedništva u Innsbrucku, Zadru, Sibiru i Petrovaradinu u vojničkom zapovjednom odnosu podređena zapovjednim generalima u Beču, Grazu, Lavovu i Budimpešti.⁶⁴ Ovakva teritorijalna podjela uglavnom će potrajati sve do 1883. U ovome razdoblju dolazi i do nekih promjena, točnije 1877. vojno zapovjedništvo za Dalmaciju, koje se nalazilo u Zadru, sada je u cijelosti podređeno glavnom zapovjedništvu u Beču.⁶⁵ Vjerojatno je ovaj taktički potez izveden iz razloga pripreme skorog zaposjedanja BiH, što je iduće godine već i učinjeno.

Do konačne vojno-teritorijalne podjele dolazi 1883. i takva će ostati sve do aneksije BiH 1908. (kada je došlo do osnivanja šesnaestog zbornog područja). Od tada (1883. do 1908.) će se u vojnom smislu cjelokupna Austro-Ugarska dijeliti na 16 vojno-teritorijalnih područja (*Militär-Territorialbezirke*) u kojima će se nalaziti 15 zbornih zapovjedništava i jedno vojno zapovjedništvo za Dalmaciju.⁶⁶

Zborna zapovjedništva nalazit će se: za prvo zorno područje u Krakovu (zapadna Galicija), za drugo zorno područje u Beču (Donja Austrija, Gornja Austrija i Salzburg), za treće zorno područje u Grazu (Štajerska, Kranjska Koruška, Trst, Istra, Gorica i Gradiška), za četvrto zorno područje u Budimpešti (Ugarska), za peto zorno područje u Bratislavi (Ugarska), za šesto zorno područje u Košicama (Ugarska), za sedmo zorno područje u Temišvaru (Ugarska), za osmo zorno područje u Pragu (Češka), za deveto zorno područje u Josefov (Josephstadt) (Češka), za deseto zorno područje u Brnu (Moravska i Šlezija), za jedanaesto zorno područje u Lavovu (istočna Galicija i Bukovina), za dvanaesto zorno područje u Sibiru (Transilvanija), za

⁶¹ *Militär-Schematismus 1876*, Beč, 1876., str. 99. Ona su bila označena npr. *Militär- und XVIII. Infanterie-Truppen-Divisions und Militär-Commando zu Zara (für Dalmatien)*.

⁶² ISTO; *Habsburgermonarchie 1848–1918*, str. 390.

⁶³ ISTO, str. 390–391.

⁶⁴ ISTO.

⁶⁵ ISTO, str. 392. *Schließlich folgte im Juli 1877 Zara, während in Linz schon mit Ende März 1876 das Militärkommando gänzlich aufgelöst und mit dem Wiener Generalkommando vereinigt worden war.* (Konačno će slijediti u srpnju 1877. Zadar, a za to vrijeme je vojno zapovjedništvo u Linzu već krajem ožujka 1876. bilo u cijelosti razriješeno i združeno s bečkim glavnim zapovjedništvom.)

⁶⁶ F. HLAVAC, *Die Armeeorganisation*, str. 266; Gilbert ANGER, *Illustrierte Geschichte der k. k. Armee*, III. dio, Beč, 1887., str. 1431.

trinaesto zbornu područje u Zagrebu (Hrvatska i Slavonija), za četrnaesto zbornu područje u Innsbrucku (Tirol i Vorarlberg), za petnaesto zbornu područje u Sarajevu (okupirano područje BiH) i za šesnaesto vojno područje, vojno zapovjedništvo u Zadru (Dalmacija).⁶⁷

Zapovjednici vojnih zborova (*Korpskommandanten*) i zapovjednik vojnog zapovjedništva u Zadru (*Militärkommandant*) bili su neposredno podređeni Državnom ratnom ministarstvu.⁶⁸ Zapovjednici 2., 3., 4., 8., 11. i 15. zbornog područja imali su uz naslov zapovjednik zbora (*Korpskommandant*) još i naslov zapovijedajući general.⁶⁹ Zapovjednim generalima, zbornim zapovjednicima i vojnom zapovjedniku u Zadru dodijeljeni su generali s naslovom zamjenika, koji su, ako budu pozvani u slučaju mobilizacije, preuzimali zapovjedništvo nad zbornim zapovjedništvom.⁷⁰

Već smo spomenuli da se vojno-teritorijalna podjela na zborna područja nije mijenjala sve do 1908. (aneksijom BiH), kada se mostarsko s dijelom travničkog okruga i s cjelokupnim područjem Vojnog zapovjedništva Zadra ujedinjuju u jedno jedinstveno 16. zbornu područje sa sjedištem u Dubrovniku.⁷¹

Radi lakše popune vojske u zborove svako se zbornu područje dijelilo na popunidbena okruga (*Ergänzungsbezirke*).⁷² Iz ovih popunidbenih okruga vršilo se novačenje novaka vojnika u vojne postrojbe koje su se nalazile u tom području. U ugarskom dijelu nalazilo se 47 popunidbenih okruga za vojsku i jedno za ratnu mornaricu (u Rijeci), a u austrijskom dijelu Monarhije 56 popunidbenih okruga za vojsku i dva za mornaricu (u Trstu i Zadru).⁷³ U smislu jednostavnijeg načina novačenja i evidencije vojnika, popunidbena okruga su se dijelile na stavne kotare (kotare novačenja). Stavne kotare je određivao i mijenjao ministar za zemaljsku obranu.⁷⁴ U pravilu su stavni kotari bili i politički kotari koji su neposredno podčinjeni “političkoj pokrajinskoj Oblasti” (za Dalmaciju, Namjesništvu u Zadru) i sami za sebe su činili jedan kotar novačenja.

Ovakva teritorijalnoupravna podjela izvršena je iz razloga da se rasterete središnja

⁶⁷ DAZd, Spisi registrature Namjesništva, god. 1883., sv. 3070, fasc. V. A, poz. 1587, br. 11343; F. HLAVAC, *Die Armeeorganisation*, str. 266; *Habsburgermonarchie 1848–1918*, str. 395 i Karte 2.

⁶⁸ F. HLAVAC, *Armeeorganisation*, str. 266. *Die Korpskommandanten und die Militärkommandanten unterstehen unmittelbar dem Reichskriegsministerium*.

⁶⁹ ISTO; *Habsburgermonarchie 1848–1918*, str. 396; G. ANGER, nav. dj., str. 1430–1431.

⁷⁰ F. HLAVAC, *Armeeorganisation*, str. 267.

⁷¹ *Habsburgermonarchie 1848–1918*, str. 398.

⁷² Kako bismo razlikovali područje od okruga, kod upotrebe sinonima *Territorialbezirk* prevodimo s teritorijalno područje, a kod upotrebe *Ergänzungsbezirk* s popunidbeno područje, zbog toga jer su se u okviru *Territorialbezirk* nalazila *Ergänzungsbezirk*, pa smo pojam područje uzeli kao veći teritorijalni opseg u odnosu na područje.

⁷³ *Obranbeni zakon i na provedbu istoga odnoseći se naputak*, dio prvi, Popunitba zajedničke vojske te bojnog pomorstva i domobranstva, Budimpešta, 1889., str. 63.

⁷⁴ C. GLÜCKMANN, nav. dj., str. 32.

državna vojna tijela, da se zatim postigne bolji stupanj organizacije vojske na razini okružja a onda i Monarhije, i da se, što je jako bitno, maksimalno uzdigne mobilizacijska i borbena spremnost vojnih postrojbi. Zbog toga su vojnoteritorijalna zapovjedništva preuzela važnu ulogu u radu vojnih područja. Poslovi koji su bili pod nadležnošću vojnoteritorijalnog okružja su: a) vojni, vojnoadministrativni i tehničkoadministrativni poslovi, b) ekonomskoadministrativni i nadzorni poslovi, c) briga oko ratne spremnosti vojske i novačenje, te priprava i izvršenje mobilizacije.⁷⁵

Zborna područja, osim što su skrblila za borbenu spremnost vojske i vojnih ustanova te pripremala i izvršavala mobilizaciju, imala su i ingerenciju nad ustrojem vojske, u vođenju i nadziranju vojne službe (obveze), te su ratno osposobljavala i obrazovala vojsku. Uz to, u njima su se obavljali gotovo svi administrativni, tehnički i ekonomski poslovi. Podjelom na vojna teritorijalna područja, popunidbena okružja i kotare novačenja te uspostavom zapovjedništava u njima, postigla se učinkovitija i brža mobilizacija vojske, manja ovisnost od više zapovjedne instance, a napose jednostavnija i bolja funkcionalnost vrhovnog vojnog tijela.

Zaključak

U Europi od prvog desetljeća do kraja 70-ih godina XIX. stoljeća općenito dolazi do značajnih političkih i revolucionarnih promjena koje su je zahvatile, uzimajući pritom ponajprije u obzir Francusku revoluciju i napoleonsku epohu, a zatim i revolucionarne 1848./49. kao uvod u ratove koji su uslijedili, tj. rat za ujedinjenje Italije 1859. i austro-pruski rat 1866. godine. Nakon dvaju poraza iz prethodno spomenutih ratova (1859. i 1866.), Habsburška Monarhija ne samo da doživljava nepovratnu preobrazbu iz države tipično monarhističkog oblika u građansku državu dvojnoga saveza (nakon Nagodbe 1867. godine), nego je nužno morala učiniti i kapitalne izmjene u redovima oružanih snaga. U ekonomskom i tehnološkom pogledu zaostaje za vodećim europskim državama. Ona samo fiktivno ostaje takmac ostalim europskim silama, ali više zbog svog tradicionalnog postojanja na europskoj političkoj sceni negoli zbog svoje stvarne moći. Habsburška Monarhija se nije više mogla oporaviti od prethodno spomenutih događaja koji su je u kratkom razdoblju od 1848. do 1866. nepovratno doveli u položaj nužne održivosti. Unatoč teškoj financijskoj situaciji, Dvojna Monarhija je morala koliko-toliko pratiti vojni trend razvoja ostalih europskih država; ne samo kako bi se održala na europskoj političkoj sceni nego i da bi ponajprije veliki tromi vojni stroj stavila u funkciju. Zato je bilo nužno izvršiti vojnu reorganizaciju.

Na tom je polju trebalo krenuti ponajprije od zapovjedne i administrativne reorganizacije, a zatim i do moderniziranja u tehnološkom obliku, mobilizaciji, gradnji željeznica i dr. Prijašnji sustav podjele na vojna područja nije omogućavao brzo i samostalno djelovanje. S novom podjelom na vojna teritorijalna područja, u kojima su

⁷⁵ F. HLAVAC, *Die Armeereorganisation*, str. 267.

raspoređeni vojni korpusi i divizije, dotična su zapovjedništva u administrativnom i zapovjednom smislu postigla veće ovlasti i mogućnosti samostalnog obavljanja vojnih operacija (najbolji primjer primjene takve funkcionalnosti pokazao se prilikom zaposjedanja BiH 1878. kada je XVIII. vojna divizija pod zapovjedništvom FM Jovanovića samostalno vodila operacije iz Dalmacije prema Hercegovini). Vojno-teritorijalne oblasti tako postaju samostalna vojska u malome, imajući sve potrebne vojne preduvjete (logistiku, inženjeriju, sanitet, topništvo itd.), što im daje sposobnost za svako samostalno operativno vojno djelovanje i brzo mobiliziranje potrebnih snaga (ljudi, a zatim i za transport potrebitih konja i stoke).

Po toj novoj vojnoj teritorijalnoj raspodjeli Austro-Ugarska se dijelila na 16 vojno-teritorijalnih područja i jedno vojno zapovjedništvo u Zadru, od kojih je šest u ugarskome, a deset u austrijskom dijelu Monarhije. Time je zapovjedna i upravna, tj. administrativna teritorijalna podjela na dotična vojna područja imala je za cilj ne samo rasterećenje glavnog vojnog tijela Državnoga ratnoga ministarstva nego, dapače, bolju organiziranost i pokretljivost vojske uopće.

Većim smo dijelom u uvodnom dijelu kazali koji su to bili osnovni razlozi preustroja carske vojske (modernizacijsko-tehnološki napredak i drugo), ali naravno da je ovakvom načinu ustroja vojske prethodila i politička inicijativa s austrijske i mađarske strane. Premda je car Franjo Josip I., vladar staroga kova, težio potpunju vojnoj dominaciji u smislu zapovjedne instance, što je nedvojbeno i postigao (već prilikom sastavljanja same Nagodbe to je izričito i navedeno), ali su ipak odvojenost domobranskih ministarstva i težnje mađarske strane za izjednačenjem zapovjednog jezika u c. i kr. stalnoj vojsci dovele (početkom 90-ih godina) do nesuglasja na relaciji između carskog dvora i Ugarskog sabora. Svejedno, nakon razriješenih kriza, koje su više bile političkog nego zaista vojnoga karaktera, mnogonacionalna vojska Monarhije nastavila je funkcionirati u nepromijenjenom obliku, iako vidno uzdrmana, što će se najbolje pokazati tijekom Prvog svjetskog rata.

Koliko god je ovaj model reorganizacije austrougarske vojske bio doista na razini ostalih vodećih europskih vojski, jedan od osnovnih nedostataka stabilnosti te iste vojske, koji je uvijek bio kamen spoticanja, jest njezina mnogonacionalnost. Osnovna razlika se ogledala prije svega u upotrebi jezika i zastupljenosti nemađarskih i neaustrijskih viših i visokih časnika u carskoj i kraljevskoj redovnoj vojsci. Održivost tako ustrojene vojske zbog neuvažavanja realne zastupljenosti ostalih visokih časnika iz slavenskih naroda u mnogonacionalnoj vojsci, zbog upotrebe zapovjednog i službenog jezika, te zbog političkih nesuglasja na relaciji ponajprije Austrije i Mađarske, a zatim i unutar austrijskog i ugarskog dijela Monarhije, nije nikako mogla jamčiti sigurnost opstanka Dvojne Monarhije.

Sl. Ia. Podjela Austro-Ugarske Monarhije na vojno-teritorijalna područja 1883. godine
Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Karte 2.

*Tado ORŠOLIĆ: THE MILITARY-TERRITORIAL DIVISION AND REORGANIZATION OF
THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY BETWEEN 1867 AND 1890*

Summary

One of the important factors for the viability of the Austro-Hungarian Monarchy was its military power and stability. Because of this, immediately after the settlement between Austria and Hungary in 1867, foundations were laid on which the whole structure of the standing army in the Monarchy was to stand as well as the later state apparatus of the dual Monarchy. As far as the structure of the army was concerned, the military leadership of the shaken army of the Monarchy itself, after the heavy defeat in 1866, had to change the state of things and restructure the entire army. The restructuring had to take into consideration the existing military system of the Monarchy as well as the systems of some other European armies (particularly the Prussian model) in order to transform the existing sluggish and ineffective army into a functional and effective army. After the necessary restructuring, the new commanding, administrative and military-territorial division greatly enhanced the way the Austro-Hungarian army functioned. This structure and mode of functioning of the Austro-Hungarian army will remain with slight changes up to the beginning of WW I, that is, up to the dissolution of the Monarchy in 1918.